

De rechtsstaat: heilig voor ons?

we weer bij zinnen komen en vragen: 'waar gaat het eigenlijk om?'

Maatschappelijke conflicten

En beroep op heilige huisjes geeft gestalte aan maatschappelijke conflicten en een fanatiek beroep op heilige huisjes kan dat conflict laten escaleren. De rechtswetenschap concentreert zich op het recht. In het recht heet een conflict een geschil en bij het bestuderen van het geschil zijn juristen geneigd om de nadruk te leggen op rechten. Maar hoe staat het met de macht? En hoe staat het met de belangen? Vind ik over deze vragen iets in de rechtswetenschap? Het heilige huisje van de rechtswetenschap is dat de rechtswetenschap – bij uitsluiting – over het recht gaat. Verder kijken dan het recht is bedreigend voor de identiteit van de jurist. Verder kijken dan het recht relativeert de betekenis van het recht. Relatieveert de absolute betekenis die juristen veelal hechten aan het recht. Mensen leven met macht, rechten en belangen en juristen moeten uit de heilige tempel van de rechtswetenschap kruipen om die werkelijkheid onder ogen te zien. ■

Alex Brenninkmeijer

(Nationale ombudsman en redacteur van dit blad)

Heilig-voor-mij. Dat is de op het eerste gezicht wat merkwaardige naam van een project op de vrijzinnige website Zinweb (www.zinweb.nl). Mensen kunnen daar hun persoonlijke heilige teksten inzenden. Zelfs het heilige lijkt hiermee ten prooi aan de individualisering.

Het begrip 'heilig' verwijst oorspronkelijk naar iets dat boven ons uit gaat, dat onaantastbaar is. Het is aan de macht van de mens onttrokken; het mag niet geïnstrumentaliseerd worden. Het heilige vraagt om respect en eerbied. Juist omdat het groter is dan de toeschouwer, omdat het onaantastbaar is, dienen we het met ontzag te benaderen. Het staat niet zomaar tot onze beschikking. Maar het laat ons ook niet onberoerd, het raakt ons emotioneel. En daarmee doet het ook een appèl op ons. Als iets heiligs aangetast dreigt te worden, reageren we verontwaardigd – met heilig vuur.

Het is dit laatste aspect wat die merkwaardige uitdrukking van heilig-voor-mij toch verklaarbaar maakt. Dat wat heilig is voor jou, raakt jou persoonlijk. Door dat te delen, stel je je letterlijk kwetsbaar op. Als iemand bijvoorbeeld gaat lachen, is dat pijnlijk. Maar tegelijk wil je het vaak ook delen met anderen, zodat ook zij die inspirerende ervaring kunnen hebben. Daarom is die formule van Zinweb toch heel goed. Je kunt je eigen favoriete tekst aanbieden, in de hoop dat ook anderen erdoor geraakt worden. Daarmee wordt heilig-voor-mij tot een heilig-voor-ons.

In onze gesecculariseerde samenleving lijkt het alsof we zo'n gevoel voor het heilige zijn kwijtgeraakt. We kunnen ons nauwelijks meer voorstellen dat iemand tot in het diepste van zijn ziel gekwetst is omdat de tekst van de heilige Koran wordt geprojecteerd op een naakt vrouwenlichaam. Of dat een Amerikaan razend wordt als zijn vlag wordt verbrand, het heilige symbool van de Amerikaanse civil religion.

Maar daarmee zijn we ook iets wezenlijks verloren. Een gevoel voor heiligheid is heel waardevol. Velen ervaren iets van de heiligheid van het menselijk leven als zij een kwetsbaar, pasgeboren kind zien. Anderen hebben een bijna mystiek gevoel van ontzag voor de overweldigende schoonheid van de natuur. Het wezenlijke is dat we beseffen dat niet alles in het leven instrumentaliseerbaar is, dat iets soms als onaantastbaar moet worden gezien en niet helemaal tot onze vrije beschikking staat. Het maakt ons bewust van de grenzen van onze rationaliteit en van onze macht. Het beschermt ons tegen overmoed, tegen de illusie dat we alles naar onze hand kunnen zetten.

Kennen we nu ook zoiets in het recht? Is er iets heilig voor ons als juristen? Iets wat bepalend is voor onze identiteit en waarvan de aantasting ons diep zou raken?

In dit themanummer zijn daarvoor verschillende suggesties te vinden. Voor de een is de vrijheid van meningsuiting heilig, voor de ander het gelijkheidsbeginsel. Maar daarachter ligt een fundamenteeler niveau. Is het misschien het recht als zodanig, het Recht dat heilig is?

Ik denk dat we de heftige discussies over de rechtsstaat, bijvoorbeeld onder strafrechtjuristen, alleen

Wibren van der Burg

Het heilige van Barendrecht en Corstens bijeengedacht?

kunnen begrijpen als we inzien dat de Rechtsstaat voor veel juristen in zeker opzicht heilig is. En vooral dat dit besef van heiligheid en die daarmee soms gepaard gaande verontwaardiging niet irrationeel zijn, maar juist onmisbaar voor een goed functionerende rechtsstaat. Het is wezenlijk dat een besef van onaanastbaarheid van het recht leeft bij de officials van de rechtsstaat en bij juristen. Als het recht naar believen kan worden gemanipuleerd, is immers de Rule of Law uiteindelijk toch weer gewoon een rule of men.

Dit is een paradoxale eis, want tegelijk weten officials en juristen heel goed dat het recht kan worden veranderd – dat is voor een deel zelfs hun taak, bijvoorbeeld als ze mede-wetgever zijn. Van politici en bestuurders wordt een dubbele houding verlangd. Enerzijds moeten ze een houding van respect voor het recht hebben en het als hoger dan henzelf zien. En anderzijds moeten ze hun politieke wensen door middel van het recht zien te realiseren en dan is recht een instrument. Wanneer ze alleen maar het laatste doen, instrumentaliseren ze het recht volledig en schieten ze tekort als dienaar van de rechtsstaat. Wanneer ze alleen maar het eerste doen, schieten ze tekort als politicus en dienaar van de kiezer.

Natuurlijk betekent dit niet dat alle onderdelen van de rechtsstaat onaantastbaar moeten zijn. Evenzeer als godsdienstkritiek en revisie van godsdienstige overtuigingen moeten worden toegejuicht, moeten kritiek op de rechtsstaat en herziening van niet goed functionerende onderdelen mogelijk zijn. Maar het debat dient wel gevoerd te worden vanuit de erkenning dat de waarborgen van de rechtsstaat en de binding van de overheid aan het recht heilig zijn. En vanuit het besef dat men het huis van de rechtsstaat als een heilig huis moet behandelen en voorzichtig moet verbouwen.

Het is dit gevoel van respect voor de rechtsstaat dat ik regelmatig mis in het optreden van veel politici. En dat is ook wat mij persoonlijk raakt. Het is niet zozeer dat ik bezwaren heb tegen bepaalde beleidsvoorstellen – dat is normaal in een democratie. Mijn gevoel van onbehagen gaat dieper. Ik denk aan een minister die overweegt internationale sociale verdragen op te zeggen omdat het hem niet goed uitkomt of aan een minister die ondanks waarschuwingen van ambtenaren en adviesraden halsstarrig vasthoudt aan een te ruim geformuleerde inburgeringsplicht. Zij getuigen van een volstrekt gebrek aan respect voor het recht. En ook van inconsequent gedrag, want juist minister Verdonk bepleit voortdurend dat iedereen zich bij (haar interpretatie van) het recht moet neerleggen. Daarmee maakt zij zich schuldig aan een volstrekte instrumentalisering van het recht.

Ja, de rechtsstaat dient heilig te zijn voor ons als juristen. Maar niet alleen voor ons, ook voor politici. Ook van ministers mogen we verwachten dat zij zich bewust zijn van de heiligheid van de rechtsstaat. ■

Wibren van der Burg

(hoogleraar metajuridica UvT en medewerker van dit blad)

Mijn twee lieve (ex) mederedacteurs Barendrecht en Corstens (waarom doet die woordcombinatie bij mij toch steeds een beetje de gedachte aan Barend en Van Dorp opkomen?) hebben beiden hun heilige huisjes. Dat van Corstens is een relatief strak bouwsel, stevig gegrondvest op de fundamenten van de grondrechten. Dat van Barendrecht is van een bijna wulps, en in ieder geval (in het oog) springend ontwerp, zo'n design dat zegt: 'ik mag geen huis genoemd worden, want in mij woont niemand die niet de hele tijd buiten wil zijn'. Beiden hebben daarmee (reeds nu) hun geheel eigen bijdrage aan het bouwwerk van het recht gegeven. Ik zal dat toelichten aan de hand van een tweetal optrekjes die voor mij van waarde, en hopelijk niet weerloos, zijn en die wellicht een soort verbinding vormen tussen het gedachtegoed van zowel Barend als Van Dorp.¹

Het recht is dat wat wij er zelf van vinden. Het is de uitkomst van een steeds voortdurend debat over wens en tegenwens, over belang en tegenbelang, over macht en (gebrek aan) tegenmacht.²

In meer existentiële of essentiële termen geformuleerd, over het goed en kwaad van al deze antagonismen. Of – op z'n Hollands gezegd – over een beetje meer goed en een beetje minder kwaad en de noodzakelijke compromissen in dat verband. Recht reguleert dus niet alleen discours, zoals vaak wordt gezegd; het bestaat slechts bij de gratie van discours. Als dat discours niet open wordt gevoerd, krijgen we gemoffeld en gesloten recht; als dat discours niet over alles wordt gevoerd, krijgen we een recht van niks en als dat discours niet over wezenlijke kwesties wordt gevoerd, krijgen we een wezenloos recht. Maurits Barendrecht en Geert Corstens zoeken beiden dat debat en zoeken, en vinden, daarin steeds de essentiële elementen: dat wat blijven moet en dat wat men beter kwijt kan zijn. Daarmee schragen zij beiden mijn eerste heilige huisje: *het recht als de uitkomst van debat* en, daarbij aanpalend, de noodzakelijkheid van (open, niets uitsluitend en wezenlijk) debat voordat het recht ook maar ergens uit kan komen. Dat Corstens en Barendrecht in zo'n debat elkaar niet altijd op de inhoud vinden, althans niet op alle wezenlijke punten, doet daaraan niet af. Integendeel, het draagt er juist aan bij.

Maar recht is meer dan de waarde vrije uitkomst van debat (hoewel hier gezegd moet worden dat daar waar die uitkomst steeds weer nieuw debat oproept, het in dat opzicht al nooit een waarde vrije uitkomst kan zijn). Dat brengt mij op mijn tweede heilige huisje: *het recht is van de zwakken*. Daarmee bedoel ik eerst en vooral dat recht niet nodig is als we zouden

Coen Drion

Waarom doet de woordcombinatie Barendrecht en Corstens bij mij toch steeds een beetje de gedachte aan Barend en Van Dorp opkomen?

1. Barend is altijd de wat meer opvliegerige van de twee en Van Dorp is wat rustiger (doch zeker niet minder principieel op de punten waar hij sterk aan hecht). Vandaar deze 'slip of the pen', waar ik natuurlijk Barendrecht en Corstens bedoel.
2. Zie ook de bijdrage van Alex Brenninkmeijer aan dit nummer.